

TÜRKİYE'DE TARIM VE SANAYİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖRNEKLERİ

Prof.Dr.TURAN GÜNEŞ(*)

1.GİRİŞ

Çeşitli sektörlerden oluşan ekonomide sektörlerin payları ülkelere göre değiştiği gibi, zaman içinde de değişiklik göstermektedir. Türkiye ekonomisinde ötedenberi büyük ağırlığı olan tarım sektörünün, gelişen sanayi karşısında payının azalması, tarım sanayi ilişkilerinin bozulmasına zemin hazırlamaktadır. Çünkü tarım sektörü sanayiye kaynak aktarması yanında, iş gücünün kaynağını ve sanayi ürünlerinin satıldığı büyük bir pazarı oluşturmaktadır.

Bu incelemede yurdumuzda son on yılda meydana gelen ekonomik değişimlerde tarım sanayi ilişkileri, Kalkınma Planları hedefleri ve uygulama sonuçları ile ele alınmış ve istatistik veriler analiz edilerek, ekonomik kalkınma açısından bu ilişkiler değerlendirilmiştir.

2. EKONOMİK SEKTÖRLER, SEKTÖRLERİN EKONOMİDEKİ YERLERİ VE TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİ

Bir ülke ekonomisi farklı ağırlıkta olmak üzere başlıca tarım, sanayi ve hizmet ana sektörlerinden oluşmaktadır. Bu ana sektörler de kendi içlerinde çeşitli alt grupları meydana getirmektedirler.

Ülkelerin sahip oldukları tabii kaynakları, nüfus miktarları ve girişimci kabiliyetleri, onların ekonomik yapılarında çeşitli

(*) Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü Başkanı

sektörlerin farklı oranlarda yer almasını doğurmaktadır. Ülkelerin kalkınma çabaları, bu bileşimi zaman içinde değiştirmektedir.

Tüm gelişmiş ülkelerde sanayi, ekonomik bir sektör olarak önemli bir payı almakta, bunun yanında hizmet sektörü de büyüklüğünü korumaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerin hepsinde, tarımın ileri bir düzeyde olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde ileri düzeydeki tarımsal faaliyette, daha az nüfus çalışmakta ve bu nüfus, daha çok bir nüfus kütesini beslemektedir.

Sanayi ve hizmet sektörü gelişmiş ülkelerde, yüksek GSYİH, tarım sektörünün desteklenmesini kolaylaştırmaktadır.

Gelişmiş ülkeler, bu gelişmelerinde birbiriyle sıkı ilişkileri nedeni ile, ekonomik sektörlerden birini diğerine tercih etmeksizin, bir bütün olarak ekonomik gelişmeye önem vermektedirler. Çünkü bilinmektedir ki, ekonomik gelişme stratejilerinde, sektörlerden birinin ihmal edilmesi, ekonominin bütünlük içinde büyümesini sınırlandırmaktadır.

Türkiye ekonomisinde tarım, uzun bir süre, geniş bir yer almıştır. Tarımın gerek milli hasılda ve gerekse toplam ihracat değerindeki nisbi payının 1980'lerden sonra ve özellikle son yıllarda düşmesi, tarımın ekonomideki önemini azaltmamaktadır. Tarım, Türkiye ekonomisinde halen büyük nüfus kütesinin bir hayat tarzı olması ve istihdam alanını oluşturması, halkın beslenme ihtiyaçlarının yurt içinden karşılanması, sanayiye hammadde sağlama, sanayi mamüllerinin önemli bir kullanıcı ve tüketici gurubunu oluşturması, milli gelire önemli katkılarda bulunması ve ödeme dengesinin lehte oluşmasına hizmet etmesi nedenleri ile, halen önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu yüksek tarımsal potansiyeli, milli gelirin artmasında, ihmal edilmeyecek önemli bir kaynaktır. Bu suretle, tarımsal ürünler dış ticaretinin geliştirilmesi ile, ödemeler dengesi açıklarının büyümesi önlenmektedir.

Bir ülkede tüm ekonomik sektörler birbirleriyle karşılıklı ilişkiler içinde ekonomik gelişimi sağlamaktadırlar. Bunun zıddı olarak, bir ekonomik sektördeki sorun, diğer ekonomik sektörler ile, iç içe büyümektedir. Böylece tarımın sorunları da, diğer sektörler ile iç içedir. Bu nedenle tarımın bu kesimlerle ilişkileri gereğince değerlendirip, sorunları ortaya konulmadan, tarımın sorunlarına kati bir çözüm yolu bulmak kolay olmamaktadır (AÇIL ve vd., 1984:25). Bunun gibi sanayi sektöründe meydana gelecek bir duraklama, tabii olarak da tarımı etkilemektedir.

Ülke ekonomisine son yıllarda ortalama % 15-20 civarında bir katkıda bulunan tarım sektörü, aynı zamanda sanayi sektörünün

en büyük alıcısıdır. Bu açıdan, yetiştirdiği ve sattığı ürünün karşılığı olarak çiftçinin eline uygun bir fiyatın geçmesi gerekmektedir. Bu şekilde çiftçi, pazardan ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerini alabilecek ve böylece sanayinin ve ticaretin canlanmasına yardım edecektir. Sanayinin gelişmesinde, çeşitli sanayi ürünlerinin önemli alıcısı olan çiftçilerin hayat standardının düşmemesi, bu yönden önem taşımaktadır. Gelişen bir tarım sanayinin gelişmesine yardımcı olurken, büyüyen bir sanayi de, tarımı desteklemekte ve böylece ekonominin özlenen dengeli kalkınması sağlanabilmektedir.

3. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TARIM VE SANAYİ SEKTÖRLERİNİN DURUMU, STRATEJİLERİ VE POLİTİKALARI

Türkiye son on yılın başlangıcı 1980'li yıllara büyük iç ve dış sorunların baskısı altında girmiştir.

1980 öncesi 1978-1980 dönemi, ikinci petrol şokunun yaşandığı bir dönemdir. Petrol dışalımını için ödenmesi gereken döviz miktarı hızla artmış ve döviz stoku açısından önemli bir darboğaz dönemi başlamıştır. Bunun tesirleri ile bu dönemde GSMH'nin büyüme hızı çok düşmüştür. 1978 ve 1979 da gerçekleştirilen toplam dışsatım gelirlerinin tamamına yakın kısmını petrol dışalımına ayırmak gerekmiştir. Döviz darlığı, sanayiye kullandığı hammaddeleri, aramaların ve yeni yatırım mallarını, belirli tarımsal girdileri ve tüketim mallarının dışalımını durdurma düzeyine getirdiği için, bunların fiyatları aşırı bir şekilde yükselmiştir (TUFAN, 1988:77). Bu koşullarda piyasaya yüksek miktarlarda para sürülmüş ve kredi piyasası da oldukça yüksek düzeyde tutulmuştur. Bir yandan maliyetlerin yükselmesi, diğer yandan özellikle sanayide üretim sıkıntısına rağmen, piyasanın emisyon ve krediyle beslenmesi, satınalma gücünü yükselttiğinden, iç piyasalar aşırı bir biçimde yükselmiştir. Fiyat artışları dışsatımı güçleştirmiş, dolayısıyla dış ödeme kaynakları tükenmiştir. Böylece ödemeler dengesi aşırı biçimde bozulmuş, ekonomide durgunluk ve işsizlik düzeyi yükselmiştir. Bu durumda, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin açıklarını azaltarak enflasyonu düşürmek ve ödemeler dengesini iyileştirmek amacı ile, KİT ürünlerine zamlar yapılmıştır. Ayrıca dış alımı güçleştirici yasal düzenlemeler ve yapılan devalüasyon ile, dış alım zorlaştırılmıştır.

Bütün bu tedbirlere rağmen 1980 lere girerken, enflasyonun önlenmesinde elde edilen başarılar son derece sınırlı kalmış, döviz sıkıntısı devam etmiş ve döviz fiyatları da devamlı artmıştır.

1980 li yıllara girerken ekonominin karşılaştığı bu olumsuz durum, tarımda girdi sağlama yönünden güçlükler yaratmış ve üretime olumsuz etkiler yapmıştır. Sanayi sektörü hem ekonomideki bu olumsuz durumdan etkilenmiş ve hem de, tarımın yeter ve güçlü bir talep yaratmamasından gelişmesini hızlandıramamıştır.

Türkiye 1980 li yıllara önemli bir ekonomik olay olan 24 Ocak 1980 İstikrar Tedbirleri ile girmiştir. Bu tedbirler ile yüzde yüzlere ulaşan enflasyonun durdurulması ve dışa açılma amaçlanmıştır.

1980-1990 döneminin ilk yarı dönemi, hızlı bir sanayileşmeyi, buna kaynak sağlayacak kurumsal düzenlemeleri ve dış satımda önemli atılımları hedefleyen IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemini içermektedir. Bu dönem, ülkenin birçok gereksinimlerinin kendi olanakları ile karşılanmasını ve diğer ülkelerden dış borç alabilecek duruma gelmesini hedeflemiştir. Bu dönemde sanayinin geliştirilmesinde, yabancı sermayeden yararlanmanın gereği üzerinde durulmuş ve yabancı sermaye özendirilmiş, yatırım mallarına ağırlık veren bir sınıai yapının kurulmasına çalışılmıştır. Bu yapıya yönelik ekonomik gelişmenin sağlanması için, enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve üretimin artırılmasına özen gösterilmiştir.

Bu dönemde hızlı bir sınıai kalkınma hedeflenmekle beraber, bu kalkınmada kimyasal gübre, ilaç gibi tarıma girdi sağlayan sanayiler ile, bitkisel yağ gibi, gıda sanayiinin geliştirilmesine de özel bir önem verilmiştir.

1980'li yılların ikinci yarısında, birinci yarıdaki hedef ve stratejilerin devamına ilave olarak, ekonominin kendi kuralları içinde işlemesi amaçlanmıştır. Ancak, müdahalelerin, makro politika açıklarına göre ve gereken kollarda kurumsal düzenlemeler yapmak suretiyle yerine getirilmesine çalışılmış ve özel sektör yatırımlarının payının artırılmasına daha çok ağırlık verilmiştir. Ayrıca, ödemeler dengesinin durumu dikkate alınarak, dışalımda koruma oranları kademeli olarak azaltılmıştır. Teşviklerle yapılan toplam yatırımın 1988'de %49.2'si, 1989'da %48.3'ü imalat sanayiine ait olmuştur. Buna karşılık bu dönemde en az teşviki tarım, enerji ve maden sektörleri almıştır. Teşviklerde tarımın payı 1988'de %1.1 ve 1989'da %2.6 olmuştur (TOBB, 1990:154).

Yurt içi tasarrufların teşviki ve bunların sanayi yatırımlarına dönüştürülmesi gayreti de, bu dönemin tipik özelliklerindedir.

Bütün bu hedef, stratejileri ve çalışmalar ile 1980'li yıllarda sanayiye daha çok önem verildiği, tarımsal yatırımlara daha az bir pay verilerek gelişmesinin yavaş tutulduğu görülmektedir. Kaldı ki, tüm ekonominin dışa açılması ve liberal politikaya dayandırılarak sanayileşmenin gerçekleşmesini sağlamak düşüncesi de ekonomiyi zora sokan sonuçları doğurmuştur.

4. EKONOMİ İÇİNDE BAŞLICA SEKTÖRLERİN PAYLARI

Tarımın ekonomi içindeki nisbi payının 1980'li yıllara girerken ve 1980'li yıllar içinde giderek azaldığı, sanayi ve hizmet kesimlerinde ise bu oranın giderek yükseldiği görülmektedir. Nitekim 1963-67 dönemini kapsayan I.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde GSYİH'de sabit faktör fiyatları ile tarım %35.0 bir paya sahip iken bu pay, 1985-89 yıllarında (V. Plan dönemi) %21.1'e düşmüştür (TOBB, 1990:10). Bu düşmenin içinde bulunduğumuz plan döneminde de devam etmesi beklenmektedir. Nitekim 1989'da (1989 fiyatları ile) GSYİH'de %15.8 olan tarımın payının VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminin sonu olan 1994'de, %13.9'a düşmesi öngörülmektedir (DPT,1989:4).

Tarımın gayrisafi yurtiçi hasıladaki payı yıllara göre azalırken, sanayinin payı sürekli olarak yükselmekte, hizmet sektörünün payı ise, IV.Beş Yıllık Kalkınma Planına kadar yükselmekte, V.Plan'da düşmekte, VI.Planda ise küçük bir nisbete düşmesi öngörülmektedir.

Tarım ve sanayi yönünden 1980'li yılların ilk yıllarına bakılacak olursa bu yıllarda, tarım sektörünün 1976 fiyatları ile, GSMH ve GSYİH içindeki paylarının, cari fiyatlarla olan paylarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile, bu dönemde cari fiyatlardaki değişim, tarımın ekonomiye katkısını azaltmamıştır. Sanayide ise durum bunun tam tersidir. Gerçekten bu yıllarda sanayi sektörünün, GSYİH ve GSMH içindeki payları, cari fiyatlarla olan paylarından daha düşüktür (DPT,1979:11). Buna göre 1980'li yılların başında sanayi sektörünün ekonomiye katkısı beklenen düzeyde değildir.

Tüm kalkınma planları süresince sabit faktör fiyatları ile sanayinin GSYİH'daki payı yükselirken tarımın payı azalmıştır.

Tarımın ekonomideki yerinin küçülmesi, fiziki üretim nisbetinde de görülmektedir. 1980'li yılların ilk yarısında 1984'de tarım sektörünün toplam fiziki üretim içindeki %24.9 payı 1989'da %21.5 nisbetine inmiştir.

Konuya üretim değeri açısından bakıldığı zaman da aynı durum görülmektedir. VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde üretimin yıllık artış hedeflerine göre tarım sektörünün toplam üretim içindeki payının %13.2'den %11.4'e düşmesi, sanayi sektörünün payının %46.7'den %49.2'ye yükselmesi, hizmet sektörünün payının ise %40.1'den, %39.4'e düşmesi hedeflenmektedir (DPT,1989:5).

Ekonomi içindeki karşılıklı tesir ilişkisine sahip sanayi ve tarım sektörlerinin birbirine zıt bu gelişimi, bazı soruları ortaya çıkarmaktadır. Bu eğilim devam ettiği sürece ilerde sanayi sektörü hammadde temini ve sanayi mamülleri satışı yönlerinden güçlüklerle karşılaşabilir mi? Türkiye tarımında, harekete geçirildiği takdirde yüksek üretim potansiyelinin bulunması, bu endişeyi gidermekle beraber, ekonomik kalkınmanın başarılmasında toplam fiziki üretim payının azalmamasına büyük ölçüde dikkat etmek gerekmektedir.

5. EKONOMİNİN BAŞLICA SEKTÖRLERİNİN GELİŞME HIZLARI

Türkiye 1980'li yıllara girerken tarım sektörünün büyüme hızı iklim koşullarına bağlı olarak yıldan yıla önemli ölçüde değişme göstermiştir. Nitekim 1973-1977 yıllarını kapsayan III.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tarım kesiminin katma değerinin büyüme hızı yılda ortalama -%10.1 ile +%10.9 arasında değişmiştir. Bu dönemde tarım sektörünün katma değerinin ortalama büyüme hızı %3.3 olmuştur. Sanayi sektörünün büyüme hızı dönem içinde fazla dalgalanmaksızın ortalama %9.9 seviyesini bulmuştur. Hizmetler sektörü ise ortalama %7.9 nisbetinde büyüme hızı göstermiştir.

1980'li yılların ilk yılları olan IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tüm ekonomik sektörlerin katma değerlerinin yükseltilmesi öngörülmüştür. Nitekim tarım sektörünün katma değerinin sabit fiyatlarla %4.1, sanayi sektörünün %8.1, hizmet sektörünün %6.7'lik bir hızla artması öngörülmüştür. 1985-89 dönemini kapsayan V.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde tarım

sektörü üretiminin piyasa fiyatları ile yıllık ortalama artış hızının %3.6, sanayi %7.5 ve hizmet sektörünün %6.5 olması hedef alınmıştır (DPT,1985:4). 1990-94 yılları arasındaki VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sabit fiyatlarla yıllık ortalama üretim artışı hızı, tarım sektöründe %4.2, sanayide %8.4, hizmet sektöründe %6.9 olarak alınmıştır.

Üretim artışı hızları yönünden konuya bakıldığı zaman tarımın üretim artışı hızı I.Beş Yıllık Kalkınma Planında %4.7'den II.Planda %4.0 ve III.Planda %4.2'ye doğru azalmıştır. Artış hızı IV.Planda %5.5'e yükselmiş ise de, 1980'li yılların ikinci yarısında (1985-1989 döneminde) yıllık ortalama artışın %3.6 ile, düşük bir seviyede kaldığı görülmektedir. Ancak 1989'da başlayan VI.Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen %4.2'lik bir üretim artışı hızı seviyesi ile, III.Plan dönemi seviyesi korunmuştur. Buna karşılık sanayide 1985-89 döneminde hedeflenen %7.5'lik bir üretim artışı hızı az bulunarak 1990-94'de %8.4 olarak benimsenmiştir. Hizmet sektöründe ise hedefler aynı dönemde %6.4 ve %6.9'dur. Tarım sektöründe üretim artışı hızının düşük tutulduğu görülmektedir. Tarımdaki bu düşük üretim artışı hızının, hem sanayinin ve hem de bütün olarak ekonominin büyümesine önleyici olduğu kabul edilmelidir. Türkiye'de tarım sektörünün, endüstrisinin ve tarım ekonomisinin gelişmesine yardımcı olması için, hedeflenen kalkınma hızları ve mevcut nüfus artışı nisbetleri dikkate alınarak, tarımsal üretimin reel olarak yılda asgari %5-7'lik bir hızla artırılması zorunlu bulunmaktadır.

6. EKONOMİNİN BAŞLICA SEKTÖRLERİNDE YAPILAN YATIRIMLARININ GELİŞME DURUMLARI

Yatırımlar ülke ekonomisinin üretim potansiyelini harekete geçiren etkin unsurlardır. Yurdumuzda yapılan yeni yatırımlar, yenileme ve iyileştirme yatırımları, ekonomiyi canlandırma bakımından büyük önem taşımaktadırlar.

1980'li yılların ilk dilimi olan IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, yatırım mallarına ağırlık veren bir sınıflandırma yapı oluşturulması hedeflenmiş ve özellikle enerji kaynaklarının geliştirilmesine yönelik yatırımlar ağırlık kazanmıştır. Ayrıca imalat sanayinin toplam yatırım içinde en büyük payı almasına, yatırım ve ara malları sektörlerinin üretim kapasitelerinin artırılmasına öncelik

verilmiştir. Ulusal ekonominin öz yeterliliğini ve gücünü artırmak amacı ile, imalat sanayi yatırımlarında, özellikle makina imalatı, metalürji, elektronik, kimya ve yatırım malları üreten sanayilere öncelik tanınmıştır. Aynı dönemde tarımda verimliliğin ve üretim artışının hızlandırılması için, tarımsal alet ve makina yatırımları ile, sulama ve erozyon kontrol yatırımlarına ve özellikle Aşağı Fırat projesinin, çok amaçlı bir gelişme projesi olarak hızlandırılmasına önem verilmiştir.

Dönemin ikinci yarısında da aynı hedefler izlenmiş olmakla beraber, yatırımlarda azalma meydana gelmiştir. Bu dönemde genek olarak gerçekleşme tahminleri program hedeflerinin altındadır. Özellikle sabit sermaye yatırımları 1980'li yılların son iki yılında açıkça gerileme göstermiş, bu da yatırımların GSMH içindeki payının giderek düşmesini yaratmıştır. 1987 yılında %23.1'den %24.2'ye yükselmiş bulunan bu pay, 1988'de %24.1'e, 1989'da ise %22.6'ya inmek suretiyle 1986 yılının dahi altında bir yatırım düzeyi hasil olmuştur. İçinde bulunulan VI.Plan döneminde, V.Plan dönemine göre %32'lik bir yatırım artışı öngörülmüştür.

Yurdumuzda, I.,II. ve III.Kalkınma Planı uygulamalarında tarıma yapılan yatırım imalat sanayi yatırımlarından sonra, ikinci sırada yer almıştır. Mesela III.Plan döneminde tarıma yapılan sabit sermaye yatırımları nisbeti %11.6 iken, imalat sanayine yapılan yatırım %26.3 olmuştur. Bu oran 1980'li yılların ilk diliminde %10.0 ve %25.6'dır. 1980'li yılların ikinci diliminde bu nisbetler %7.2 ve %17.5 olarak gerçekleşmiştir.

Sanayi sektörüne 1980'li yılların ikinci yarısında baktığımız zaman, 1985-89 döneminde sabit sermaye yatırımları içinde, imalat sanayinin payının gittikçe azaldığı görülmektedir. Nitekim 1985'de %21 olan bu pay, 1986'da %19.8'e, 1988'de %15.1'e düşmüş, 1989'da ise %14.5 olmuştur. İmalat sanayinin bir yandan gelişme hızı yavaşlarken, diğer yandan bazı alt sektörlerde üretim ve kapasite kullanım açısından optimum seviyeye yaklaştığı görülmektedir.

1989'da tarım sektörü yatırımlarındaki azalmada, özel sektör yatırımlarının önemli nisbette (%28.0) düşmesinin rolü büyük olmuştur. Madencilik ve imalat sanayine ise kamu sektörü yatırımlarının azalmasının (%26.6 ve %17.4) da büyük etkisi görülmektedir. Bütün bu tesirler ile 1989'da tarım sektörü toplam sabit sermaye yatırımlarının %6.3'ünü, imalat sanayi %14.5'ini oluşturmuştur. 1980'li yıllar boyunca tarımdaki sabit sermaye yatırımları nisbetinin gerek hedefler ve gerekse gerçekleştirmeler olarak azalması, tarımın büyümesini büyük ölçüde sınırlandırmıştır.

Buna rağmen, VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde de tarıma yapılacak yatırım nisbetlerinin düşük düzeyde tutulduğu görülmektedir. Nitekim içinde bulunulan VI.Kalkınma Planı döneminde gerçekleştirilmesi hedef alınan toplam sabit sermaye yatırımları içinde başta gelen sektörler sırası ile %21.5'lik payla konut, %20'lik payla imalat sanayi ve %19.2'lik payla ulaştırma ve haberleşmedir. Enerji sektörünün payı %10.9, tarım sektörünün payı ise %7.9 öngörülmektedir (DPT,1989:10).

1980'li yıllar tarımda ve sanayide, yabancı sermayeli yatırımların geliştirildiği bir dönemdir. Toplam yabancı sermaye içinde tarım sektörüne yapılan yatırım aynı dönemde %5.5 ile %1.9 arasında değişmiş ve 1989'da %2.7 olmuştur. Buna rağmen, gerek tarıma ve gerekse sanayiye gelen yabancı sermaye, belirtilen sorunlar, noksanlıklar ve güçlükler nedenleri ile, ülkede yeterince yeni yatırımların yapılmasını, yeni teknolojilerin alınmasını ve yeni istihdam olanaklarının yaratılmasını sağlamamıştır.

7. SANAYİN TARIM ARAZİLERİ VE TARIMSAL ÇEVRE İLE İLİŞKİLERİ

1979-1983 dönemini kapsayan IV.Beş Yıllık Kalkınma Planında, verimli tarım alanlarının, özellikle sulama alanlarının sanayi arazisine dönüştürülmesine engel olunacağı ifade edilmesine rağmen, 1985-1989 yılı kapsayan V.Kalkınma Planında;"sanayinin, özel haller hariç, verimli tarım alanlarına, özellikle sulama alanlarına yayılması önlenecek" ifadesi ile, sanayinin, verimli tarım alanlarına kaymasına bir kapı aralanmış ve bu alanların elden çıkışına kolaylık verilmiştir.

1980'li yıllarda tarım alanlarının, tarım dışı amaçlarla kullanılmasını önleyici hiçbir yasal düzenleme getirilmediği gibi, çıkartılan imar afları ile, yapılan hatalar örtülmüştür. Bu uygulamaların sonucu olarak 1980-1990 döneminde verimli tarım alanlarının tarım dışı sanayileşme ve şehirleşme alanı olarak kullanımı artmıştır. Aynı yatırımların verimsiz topraklarda yapılması imkanı olmasına rağmen, verimli topraklar bir defa daha elde edilmeyecek şekilde, tarım dışı alanlara terk edilmiştir. Bu uygulamalarla, verimli tarım arazileri olarak Çukurova'da 20 bin, Trakya'da 25 bin, Bursa'dan 10 bin hektardan fazla değerli toprak varlıklarımız elden çıkmıştır. Öteki kentlerimizde de benzer olumsuz örnekler meydana gelmiştir.

Sanayiın iyi bir planlaması yapılmadığından, fabrikalar belirli merkezlere toplanarak, verimli arazi kayıpları yanında, hava kirliliği ile tarım ve orman büyük tehdit altına sokulmuştur.

Bütün bunlar, yurdumuzda tarım ve sanayiinin karşılıklı tesirlerinin dikkate alınarak, sanayi mümkün olabildiği ölçüde ülke düzeyine ve kırsal kesime yaymanın, hem bir merkezde toplanmanın tehlikelerini azaltacağını ve hem de tarım kesimine yeni iş imkanı yaratacağını açıklamaktadır.

8. TÜRKİYE'DE TARIM VE SANAYİN GELİŞMESİNDE BİLİM, ARAŞTIRMA VE TEKNOLOJİNİN DURUMU

Türkiye tarımında hakim olan küçük işletme yapısı, işletmelerin gelişen tarım tekniklerini kabullenmelerinde onları sınırlılıklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Sanayide ise önemli teknolojik gelişmeler olmasına karşın, sektör kendi teknolojisini üreten ve geliştiren bir düzeye ulaşamamıştır.

Yurdumuzda tarım ve sanayi dahil olmak üzere tüm ekonominin gereksinim duyduğu teknoloji, transfer yolu ile karşılanmaktadır. İşletmelerin yoğun üretime geçmelerinde bir aşama olan teknoloji özümsemesi konusunda 1980'li yıllarda çeşitli girişimlerde bulunmuş olmakla beraber, bu girişimler yeterince hızlı ve kapsamlı olamamıştır. Sanayi sektörü teknoloji transferinde tarıma göre nisbi olarak ilerleme göstermiştir. Tarımda teknoloji transferi daha yavaş olmuştur. 1990'lı yılların başında toplumun bilgi ve teknoloji kullanan bir hale gelmesi önemli bir gereksinim olarak belirlenmektedir. Bu düşüncelerle VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı, ekonomik sektörlerde üretim ve kalitenin artırılarak, dış pazarlarda rekabet gücünün kuvvetlendirilmesi amacı ile, ileri teknolojilerin transfer yolu ile sağlanmasını, teknoloji üretimine geçilmesini ve elde edilen bilgi ve teknolojinin yaygınlaştırılmasını temel ilke olarak almıştır (DPT, 1989:30).

9. TÜRKİYE'DE TARIM VE SANAYİ ÜRÜNLERİ TİCARETİ VE İÇ TİCARET HADLERİ

1980'li yıllardan önceki yıllarda, II. ve III.Kalkınma Planı dönemlerinde tarım ürünleri iç ticaret hadleri (çiftçi eline geçen fiyatların, çiftçinin ödediği fiyata oranı) indeksi, tarım lehine olmuş ve iç ticaret hadlerindeki değişmeler yoluyla tarımdan sanayiye kaynak aktarımı meydana gelmemiştir (DPT, 1979:8). 1980'li yıllarda ise çiftçi eline geçen fiyatlar ödediği fiyatlardan düşük olmuştur. Bunun sonucu olarak, çiftçinin eline geçen fiyatlar, satın aldığı malların fiyatlarının altında kalmıştır. Bu durum kırsal yerler tüketici fiyatlarının, deflate edilmiş çiftçi eline geçen fiyat endeksleri ile karşılaştırılmasında da görülmektedir. Gerçekten kırsal yerler tüketici fiyat indeksi ile, deflate edilmiş bir çok tarım ürünü (buğday, ayçiçeği, şeker pancarı, pamuk, çay v.b. ürünler) yetiştiren çiftçilerin ellerine geçen fiyatların analizi, çiftçi eline geçen reel fiyatların düştüğünü açıklamaktadır. Örnek olarak sert buğdayda çiftçi eline geçen fiyatın, kırsal yerler tüketici fiyatlarına göre 1987'de %10.69, 1988'de %19.44 ve 1989'da %8.84 noksan olduğu gösterilebilir.

1980 yılına kadar içe dönük kalkınma stratejisi izleyen Türkiye, 1980'den itibaren dışa açılma sürecine girmiş, tarımda ve sanayide koruma oranlarını düşürmüştür. Ötedenberi dış ticaretin serbestleştirilmesi çabaları dışında tutulan ve ticareti GATT çerçevesinde sınırlı bir şekilde ele alınan tarımda, serbestleştirmeye girilmesi ile koruma oranları önemli ölçüde düşmeye başlamıştır. Nitekim bitkisel üretimde 1984'de %35.9 olan efektif koruma oranı, 1989'da %31.8 olmuştur. Hayvansal ürünlerde ise oran %18.5'den %16.3'e inmiştir.

Sanayide koruma, çeşitli alanlara göre farklı nisbette olmuştur. Tarıma dayalı sanayide mezbaha ürünleri, şeker ve tütün dışında efektif koruma oranları oldukça yüksek kabul edilebilmektedir. Ancak bunlarda da dönem içinde genellikle büyük düşmeler meydana gelmiştir. Mesela meyve ve sebze işleme sanayinin 1984'de %2128.8 olan efektif koruma oranı 1989'da %68'e, un ve mamüllerinin 1984'de %121.1 olan koruma oranı 1989'da -%315.1'e inmiştir (TOBB, 1990:99). Ocak 1980 sonrasındaki gelişmeler, bu katkı bakımından bir dönüm noktasına işaret etmekte ve tarım sektörünün besin arz ve talep dengesini sağlamakta artık zorlanmaya başladığını göstermektedir (DURA, 1987:23).

Diğer taraftan 1980'li yıllarda tarım ürünlerinin artan fiyatlarından üreticilerin plan hedeflerine rağmen, pazarlama örgütlerini kurarak fiyatlardan kendilerine geri dönüşleri sağlanamadığından, bundan ticaret kesimi yararlanmış, bu yönden de çiftçi geliri yükselmemiştir. Buna göre tarım, ekonomide artan hasıladan daha az pay almaya başlamış, gelir yaratma gücü nisbeten zayıflamış, üreticilerin eline geçen para ve reel gelir artışları yavaşlamıştır.

Son yıllarda tarım sektöründe çalışanlar sektörel gelir dağılımından giderek daha az pay almaya başlamışlardır. Sektörel gelir dağılımı çalışmalarına göre, Türkiye ortalaması olarak işçi başına katma değer 1.00 kabul edildiği takdirde, tarımda çalışan kişi başına oransal katma değer 1962'de 0.54 ve 1972'de 0.44 iken, 1984'de 0.33'e düşmüştür. Bu değer 1989'da 0.31 olması öngörülmüştür. Sanayide 1980'li yıllar boyunca kişi başına 2.00-2.44 arasındaki oransal katma değer 1984'de 2.43 olmuştur. Aynı yıl bu oran inşaat ve hizmet sektörlerinde 1.82 olarak hesaplanmıştır (DPT, 1985:129-130). Buna göre tarım sektöründe kişi başına gelir, ülke ortalaması olarak kişi başına milli gelirin 1/3'ü, sanayi sektöründeki kişi başına gelirin ise 1/7'si kadardır.

Günümüzde tarımın gelir yaratma gücünün zayıflaması, ona bir yönden kendi içinde girdi sağlamakta zorluklar çıkarmakta, diğer yönden sanayi sektörü ve tüm ekonomi ile meydana getirmesi gerekli bütünleşmeyi yavaşlatmaktadır. Gelir düşüklüğü ile daha çok kendi içine kapanık bir sektör özelliğini koruyan tarımın, sanayi sektöründen girdi talebi oldukça yavaş büyümektedir. Bu nedenle tarım, gerek satıcı sektörde ve gerekse tüm ekonomide dikkate değer derecede üretimi hızlandırıcı bir etki yaratamamaktadır. Ekonomik gelişme politikamızda ve yatırım tahsisinde tarıma daha fazla ağırlık verilmez ise, bu durum gelecek yıllarda da devam edecektir.

Türkiye'de üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanan nisbetleri 1980'den itibaren artmış ise de, bu artış genellikle düşük seviyede bulunmaktadır. Bunun sonucu olarak tarım, sanayi için hammadde temininde tam başarılı olamamıştır.

Hammadde yetersizliği gıda sanayinin düşük kapasitede çalışmasını sağlayan başlıca faktörler arasında bulunmaktadır. Nitekim bu sanayinin 1983 yılı ortalama kapasite kullanım oranı tartısız %59.2, tartılı %73.9'dur (İSO, 1983:14). Buna göre, Türkiye tarımının, sanayinin hammadde ihtiyacına göre yönlendirilmesine ve gıda sanayinin bölgesel özelliklerine göre üretim artışlarının sağlanmasına gerek vardır.

İşgücü verimliliği tarımsal gelişmenin ölçülmesinde önemli bir göstergedir. Nisbeten normal olan ekonomik şartlarda, tarım sektöründeki üretkenlik artışı, sınırlı üretkenlik artışının altında bir seyir izlemektedir. Tarımsal işgücü üretkenliği 1975-85 döneminde, 1965-75 dönemine göre yükselmekle beraber (%1.9'dan %3.0'e yükselme), 1980-85 döneminde bu artış önemli ölçüde (%2.2) zayıflamıştır. Türk tarımındaki işgücü üretkenliği (işçi başına üretim) 1960'da 6.1 iken, 1980'de 12.7 olmuştur. Ancak bu seviye gelişmiş ülkelere oranla son derece düşüktür. Türk tarımında işgücü üretkenliğinin düşüklüğü, bu sektörün ürünün pazarlanması ve sektörün ileri doğru bağlantı etkisini zayıf tutmaktadır. Bu durum tarımın sanayi ile gerek ham ve gerekse mamül madde bağlantılarını da zayıflatmaktadır.

11. TARIM VE SANAYİ ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE TESİRLERİ

Son yıllarda tarım ve sanayi ürünleri dış satımının artırılmasına büyük önem verilmiş ve bu yönde teşvikler yapılmış, dışalım da kolaylaştırıcı tedbirlere yer verilmiştir.

Tarım ve sanayi ürünleri dışalımını 1980'li yıllar boyunca artırmaktadır. Tarım ürünlerinin dışalımının toplam dışalım değeri içindeki payı dönem başlarında %1 civarında iken, dönem sonunda %6.6'ya yükselmiştir. Dışalım değeri 1 milyar dolara ulaşmıştır. Sanayi kesimi dışalımının toplam dışalımdaki payı yıllara göre değişik olmak üzere %75 civarında seyretmekte ve büyümektedir.

1980'li yıllarda toplam dışatımın artırılması yanısıra, dışatım yapısında da sınırlı ürünler lehine bir gelişme sağlanması amaçlanmıştır. Toplam dışatımın artırılması, sanayi ürünleri dışatımının tarım ürünleri dış satımından daha hızlı gelişmesi ve sanayi ürünleri dışatımını içinde ara ve yatırım malları dışatım payının yükseltilmesi suretiyle sağlanmasına çalışılmıştır.

Tarımın dışatım payı azalırken, sanayinin dışatım payında artış sağlanması için çalışılmış ve bunda da başarı sağlanmıştır. Tarım ürünleri dışatımının toplam dışatımdaki payı 1984'de %24.5'den 1989'da %16.9'a düşmüştür. Sanayi malları dışatımının toplam dışatımdaki payı aynı dönemde %72.1'den %78.2'ye çıkmıştır. Sanayi üründe meydana gelen dışatım artışının önemli bir bölümü doküman, giyim ve gıda maddeleri gibi, tarım hammaddeli ürünlerden oluşmuştur. Toplam dışatımda sanayi ürünleri payında,

yıllara göre değişmekle beraber, %7-11 nisbetinde tarıma dayalı sanayi ürünleri bulunmaktadır.

Dışsatımın üretime oranı, hem tarımda ve hem de sanayide giderek artmaktadır. 1980'de tarımsal üretimde dışsatımın payı %4.40 iken, bu oran 1983'de %6.96, 1984'de %7.05 olmuş ve 1990'da %10'a yaklaşmıştır. Sanayide ise ihracatın üretime oranı dönem başında %6.13'dür. Bu değer 1983'de %10.77 ve 1984'de %12.76'dır. 1990'da %15'e yaklaşmıştır.

Türkiye tarımının gelişmesinde onun ekonomiye dışsatım katkısı önemli bir göstergedir. Türkiye gibi gelişen bir ekonomide tarım uzun bir süre, bu gelişmenin gerektirdiği dışalım karşılayacak döviz gelirlerinin kaynağı olmuştur. Sanayi geliştikçe tarımsal ürün dışsatım gelirleri nisbetinin düşmesi tabii olmaktadır.

Bununla beraber Türkiye'de tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ihracat gelirleri, geçmişte tuttuğu büyük yeri halen korumaktadır. Gerçekten, ihracat kaynaklı döviz gelirlerimizin 1970 yılına kadar dörtte üçünden, 1975 ve 1980'e kadar da yarısından fazlasını tarım sektörü tek başına sağlamıştır. Ancak 1980'den sonra gelen yıllar bir dönüm noktası olmuş, tarımın nisbi döviz katkısı dönem içinde süratle gerileyerek beşte bire kadar düşmüştür. Bu değişmede, son yıllardaki "dışa açık büyüme" ve "sınai üretimi dünya piyasalarına yönlendirme" politikalarının şüphesiz büyük rolü olmuştur. Bununla beraber Türkiye'de tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin birlikte, dışsatım dövizlerine katkısının son yıllarda %30'lar civarını koruması, uluslararası ticaret bakımında tarımın yüksek katkısının hala devam ettiğini göstermektedir. Son yıllarda işlenmiş çeşitli tarım ürünleri dışsatım payının artması, tarımın piyasa katkısını giderek artırmakta, tarım-sanayi yapısının ve ilişkisinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Böylece tarım; ihracatı çeşitlendirmekte, ülkeye daha fazla ve istikrarlı döviz gelirleri sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Geçmişte belirli sayıda tarım ürünleri üzerinde yoğunlaşmış bir dışsatım yapısına sahip Türkiye'nin 1980'den itibaren bu yapıyı değiştirdiği görülmektedir. Gerçekten 1980-83 gibi kısa bir dönemde ihracatta yoğunlaşma katsayısı 0.275'den 0.193'e düşmüştür. (DURA, 1987:73). Bu değişiklik, Türk ihracatının çeşitlenme bakımından 1950'lerdeki gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmış olduğunu göstermektedir. Tarım sektöründeki daha süratli gelişme bu fonksiyonu daha da hızlandıracaktır.

12. SONUÇ

Ülkemiz sanayinin geliştirilmesinde ve ekonomik kalkınmasında tarımın geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş bir tarım, sanayiden daha fazla girdi ve tüketim malı talebinin yaratılmasına imkan verecek ve sanayin bir kısım hammadde ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Tarımın geliştirilmesi, kalkınma planlarında genel olarak yer almaktadır. Uygulamalar ile tarımda sulama alanları ve girdi kullanımı planlı bir şekilde artırılmaktadır. Ancak sanayi iyi planlamadığı ve tarımla entegre edilmediği için geniş ölçüde verimli tarım arazileri kaybolmakta, sanayinin bitki örtüsüne zararları kontrol edilememektedir. Üretilen tarımsal ürünlerin pazarlanan nisbeti 1980'den itibaren artmış ise de, bu artış yeterli değildir ve tarımsal gelirler düşmekte ve tarımın toplam hasıla katkısı zayıf kalmaktadır. Buna göre, ekonominin bir bütün olarak kalkınmasında ve sanayinin hızlandırılmasında ekonomi içinde tarıma daha fazla ağırlık verilmesine, tarımsal gelirlerin artırılması için finansal ve organizasyonel tedbirlerin alınmasına ve tarımsal yatırımlara daha büyük pay ayrılmasına gerek vardır.

13. FAYDANILAN KAYNAKLAR

AÇIL, Fethi, DEMİRCİ, Rasih. (1988) Tarım Ekonomisi, Ankara, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 880.

CELASUN, Merih, (1986) Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1978-83, Ankara, METU Studies in Development.

Devlet Planlama Teşkilatı, (1973) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara Başbakanlık Basımevi, Yayın No: 1272.

Devlet Planlama Teşkilatı, (1979) Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

Devlet Planlama Teşkilatı, (1985) Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, Yayın No: 1974, Ankara.

Devlet Planlama Teşkilatı,(1989) Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, DPT, Başbakanlık Basımevi No:2174.

DURA,Cihan,(1987) Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı, Bugünü ve Yarını, İstanbul, Enka Vakfı Yayınları.

GÜNEŞ,Turan,(1988) Türk Tarımında Gelişme Eğilimi, Ankara Ticaret Borsası Dergisi, Sayı 1, Yıl 1, Ankara, Mine Ofset.

LAY,Hasan,(1985) Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin, Tarım Sektörü Üzerine Etkileri, Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçişin Tarım Sektörüne Etkileri Sempozyumu, İzmir.

İstanbul Sanayi Odası,(1984) 1983 Yılında İmalat Sanayii Sektörü ve Üretim Kapasitesi Kullanımı Oranı, İstanbul, İSO Yayını.

TUFAN,Ayhan,(1983) Türkiye'de Tarımsal Yatırımlar, Tarım ve Mühendislik, ZMO Dergisi, Sayı 12-13, Ankara.

TUFAN,Ayhan,(1988) Türkiye Ekonomisinin Kaynakları ve Genel Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım Kesiminin Durumu, Ankara, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayını, No: 1102.